

займенники, 5/реляційні – прийменники, сполучники, 6/заміщувальні –неозначені, питальні, заперечні та ін.. займенники.

До особливої семіологічної сфери належать повні мовні знаки – дискурсивні (зв'язний текст), що позначають не лише ситуації, але й події, факти, які є предметами думки.

Матеріальні за своєю природою (звукові) знакові одиниці мови, осмислені суспільною свідомістю в їх знакових функціях, повторювані, змінювані і поповнювані мовцями, у своїй сукупності утворюють реально існуючу мову як матеріальне явище, як один із видів суспільної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.,1984.
2. Лингвистический энциклопедический словарь.- М.: Сов. Энциклопедия,1990. – С. 167-169.
3. Мельничук О.С. Методологічні проблеми аналізу співвідношень ідеального та матеріального в сфері мови. – Мовознавство. - 1987. - № 1. – С. 3 – 15.
4. Моррис Ч. Основания теории знаков // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 37 – 89.
5. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. – К.: „Око”,1996. - С. 26 - 55
6. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс,1977. – С.49 – 55.
7. Українська мова. Енциклопедія. – К.: „Укр. енцикл.”, 2000. – С. 191 – 192.

In this article are analyzed languages symbol as a structural element of language system, are designated him as a material- ideal combination, which are represented the subject, the characteristic, the phenomena, the event, the attitude to reality, are analyzed his features, are given a classification of languages symbol by different values.

Key words: denotat, language, languages symbol, significat.

Я.С. Снісаренко

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПІЗНАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙНОСТІ

У статті розглядається питання впливу мовної картини світу на формування відношення людини до оточуючого середовища. Увага звертається на структуру мовної картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, мова, модель світу.

Кожен народ по-своєму розчленовує фрагменти світу, і по-своєму називає їх. Формується світ тих, хто говорить цією мовою, тобто формується концептуальна картина світу як сукупність знань про світ, що є зафіксованими у лексиці, граматиці, фразеології. Мові належить активна роль у культурі і пізнанні. Вона є унікальною здатністю людини, що відрізняє її від будь-яких інших живих істот і решти світу. Мова є найважливішим засобом формування та існування знань людини про світ. Відображаючи у процесі діяльності об'єктивний світ, людина фіксує результати пізнання в слові. [1, 3].

Мовна картина світу доповнює об'єктивні знання про реальність. Сукупність цих знань, закарбованих в мовній формі, являє собою те, що в різних концепціях називається то як «мовний проміжний світ», то як «мовна репрезентація світу», то як «мовна модель світу», то як «мовна картина світу». В силу більшої поширеності ми обираємо останній термін.

Питання вивчення мовної картини світу викликає особливий інтерес у сучасному мовознавстві, тому що саме картина світу розкриває специфіку людини, її буття, складні стосунки зі світом і визначає сутність людського існування. З метою оптимізації орієнтації у зовнішньому світі людина створила цілий ряд найрізноманітніших символічних структур – мову, міфологію, релігію, науку, мистецтво, які регулюють її поведінку. І за допомогою цих опосередкованих символічних структур людина формує для себе картину світу як основу життєдіяльності.

Мета дослідження – розглянути структуру мовної картини світу та її роль у процесі пізнання навколишньої реальності.

На відміну від попередників, що розглядали відношення мови та її взаємодії з іншими мовами, мови та її зв'язку з різними етапами свого власного розвитку, мови і людини, мови і її внутрішньої структури, мови і суспільства та ін., аналіз мови крізь призму мовної картини світу дозволяє поєднати ці відношення в системі “людина – світ – мова” [8, 36].

Питання про мовну картину світу та її зв'язок з духовним життям людини на логіко-концептуальному рівні має не лише велике теоретичне лінгвістичне значення, але і є також питанням про ментальність сучасного українця та інтелектуальний і морально-етичний розвиток нації [8, 41].

Вивчення проблеми мовної картини світу бере початок ще з дев'ятнадцятого століття і стосується роздумів щодо ролі мови у відтворенні й упорядкуванні дійсності. Вчення про мовний тип соціуму, мовну картину світу дістало досить широке висвітлення у працях сучасних дослідників. Звернення про проблеми людського фактора в мовних процесах можна характеризувати як нову хвилю такого етапу розвитку лінгвістики, передусім семантики, який дістав назву еволюційного. В основу цих досліджень покладені ідеї В. Фон Гумбольдта, О.О. Потебні та їх послідовників, які розглядали закономірності розвитку мови у тісному зв'язку з “народним життям” і “народною психологією”, вважаючи, що “через мову все створене народом у минулому впливає на індивіда” [7, 278; 11, 92].

Сьогодні цим питанням займаються лінгвісти багатьох країн світу: американські Лакоф, Філмор, Лангакер; французькі Рост'є, Клейбер. Серед слов'янських найсильнішою є Люблінська школа, представниками якої є Р. Токарський, Є. Бартмінський, А. Пайдзінська, Т. Радзівська та ін. В Україні деякими аспектами мовної картини світу займаються Ж. Соколовська, Т. Жаботинська, Ф. Бацевич та інші.

Вивчення національної мовної картини світу допомагає виявити особливості сприйняття оточуючої дійсності та її відтворення мовною спільнотою в лексичній семантиці як системи. Ця проблема висвітлюється в роботах Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Р.А. Брутяна, Т.В. Булігіної, Ю.М. Караулова, О.С. Кубрякової, Н.В. Лобур, В.І. Постовалової, Є.В. Рахліної, Б.О. Серебреннікова, Н.І. Сукаленко, В.М. Телії, О.В. Урисон, Н.Ю. Шведової, О.Д. Шмельова.

Термін “картина світу” (worldview, Weltbild) до наукового обігу був введений ще В. Герцем на межі XIX-XX століть щодо фізичного світу. В. Герц пояснював це поняття як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які віддзеркалюють істотні властивості об'єктів, включаючи мінімум порожніх, зайвих відносин, хоча повністю уникнути їх не вдається, оскільки образи породжуються розумом [10, 12].

У сучасній лінгвістиці картину світу визначають як глобальний образ світу, що є підґрунтям світогляду людини, тобто виражає істотні властивості світу в розумінні людини в результаті її духовної і пізнавальної діяльності. Картина світу - це продукт життєвого досвіду людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленевих процесів і перетворювальної діяльності. Людина зі своїми почуттями, переживаннями, розумовою діяльністю, невіддільною від мовної діяльності, як засобу організації інформації про навколишній світ - є крихітним Всесвітом. Звичайно ж, людина тут виступає узагальненим суб'єктом, бо індивідуальні продукти пізнання дійсності через свідомість і мислення підтримуються колективними зусиллями, перевіряються, зрештою, колективним досвідом [3, 28].

Розглядаючи основні характеристики картини світу, ми виходимо з того, що картина світу є суб'єктивним образом об'єктивної реальності. Світ безкінечний, а життя людини обмежене часовими рамками, до того ж когнітивні властивості її мозку обмежені у своїх можливостях світосприйняття. Будь-яка картина, створена людиною, несе на собі відбиток людського суб'єктивізму. Б.О. Серебренніков [12, 28] пояснює це явище багатьох картин світу специфікою людського буття, яка полягає у тому, що „світ у своїх глибинних властивостях прихований від людини”, через те для проникнення у його значення й пізнання його суті людина і створює свій власний образ світу у процесі соціальної діяльності.

Поняття картини світу (в тому числі і мовної) будується на вивченні уявлень людини про світ. Світ – це людина і середовище в їхній взаємодії, а картина світу – «результат переробки інформації про середовище і людину». [13, 17]. Мовна картина світу формує тип відношення людини до світу (природи, тварин, самої себе як елемента світу). Вона визначає норми поведінки людини в світі, визначає її ставлення до світу.

Картина світу служить своєрідним посередником у спілкуванні індивідів, забезпечує їх взаєморозуміння. Деякі дослідники, серед яких і професор Б.О. Серебренніков, пов'язують із концепцією картини світу вчення О.О. Потебні [11, 103] про два типи значення слова (близьке, як „народне”, і подальше, яке „у кожного різне за якістю і кількістю елементів - особисте”). Зважаючи на це, виділяється цілком умотивованим твердження Б.О. Серебреннікова про те, що індивідуальна картина світу – це єдність особистого й народного. І в результаті логічним є висновок про те, що картини світу у людей співмірні, тому що мають спільне ядро з національною („народною”) основою.

Ще В. фон Гумбольдт зазначав: “Різні мови – це зовсім не різні позначення однієї і тієї ж речі, а різні бачення її” [6, 69]. Мовна картина світу, з одного боку, формує певний кут зору, під яким той або інший народ дивиться на оточуючу його реальність, з іншого боку, – вона сама є частиною цієї свідомості-реальності. Відповідно: скільки існує мов – стільки і поглядів на оточуючу дійсність, тобто картин світу.

Картина світу, яку можна назвати знанням про світ, лежить в основі індивідуальної і суспільної свідомості. Вона не є простим набором “фотографій” предметів, процесів, якостей, і т.і., тому що включає в себе не тільки відбиті предмети, але й позицію суб’єкта, що їх відбиває, його ставлення до цих об’єктів, причому позиція суб’єкта – така ж реальність, як і самі об’єкти. Більше того, оскільки відображення світу людиною не пасивне, а діяльне, відношення до об’єктів не тільки породжується цими об’єктами, а й здатне їх змінити через діяльність. Звідси слідує природність того, що система соціально-типових позицій, відношень, оцінок знаходить знакове відображення в системі національної мови і бере участь у конструюванні мовної картини світу [4, 25].

Між картиною світу, як віддзеркаленням реального світу, і мовною картиною світу, як фіксацією цього зображення, існують складні відносини. Картина світу може бути представлена за допомогою просторових (верх – низ, правий – лівий, схід – захід, далекий – близький), часових (день – ніч, зима – літо), кількісних, етнічних та інших параметрів. Мовна картина світу не стоїть поряд із специфічними картинами світу (хімічною, фізичною та ін.), вона їм передує і формує їх, тому що людина здатна розуміти світ і сама себе завдяки мові, в якій закріплюється суспільно-історичний досвід – як загальнолюдський, так і національний. Останній і визначає специфічні особливості мови на всіх її рівнях. В силу специфіки мови у свідомості її носіїв виникає певна мовна картина світу, через призму якої людина бачить світ. [9, 59].

На думку Ю.Д. Апресяна [2, 6], будь-яка природна мова відбиває певний спосіб сприйняття і організації (“концептуалізації”) світу. Висловлені в ній значення складаються у певну цілісну систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка є обов’язковою для всіх носіїв мови.

Для мовної картини світу важливі три явища, тісно пов’язані між собою: людина – світ – мова, хоч з погляду реальних відношень на першому місці мали б поставити світ як основу, на другому – людину як творця і носія мови, на третьому – власне мову. Проте для характеристики мовної картини світу з антропологічного погляду вихідною точкою є людина, яка пізнає незалежний від неї світ і створює засоби фіксації та передачі знань про нього іншим людям і для власного пізнання. Відповідно для побудови мовної картини світу ключовою є постать людини [8, 38].

Згідно з теорією Р.Гжегорчикової, мовна картина світу має такі складові частини:

- по-перше, це граматичні властивості, що відбивають умови життя носіїв мови і впливають, у свою чергу, на спосіб бачення світу людей, які розмовляють цією мовою. Граматичні властивості, будучи відбиттям певного бачення світу, мають історичний характер, оскільки можуть стосуватися історії, а не сучасного стану;

- по-друге, безсумнівно, найважливішими є лексичні явища. Система значень лексем та пов’язана з нею типова сполучуваність складають характерний для даної мови спосіб визначення явищ. Як показують дослідження семантичних полів у порівняльному аспекті, один і той самий фрагмент дійсності в окремих мовах буває по-різному поділений між лексемами. Національно-мовна картина світу тією чи іншою мірою “спроєктована” на всі рівні мовної системи, однак очевидно, що на лексико-семантичному рівні розбіжності між різними мовами особливо виразні.

Словотвірні властивості лексем, що розкривають певний спосіб витлумачення явищ носіями мови, - важлива ознака мовної картини світу.

- дуже важливою частиною мовної картини світу є семантичні конотації, що пов’язуються мовцями з названими явищами. Це оцінки, емоції, які асоціюються з денотатами назв, зафіксовані у певних мовних фактах.

- останнє питання, на яке Р.Гжегорчикова звертає увагу, це можливість пов’язання поняття мовної картини світу з баченням світу, зафіксованим у текстах [14, 45].

Картина світу постає, на думку вчених, у вигляді концептуальної й мовної картин світу. Термін “концептуальна картина світу” інтерпретується в науці по-різному. Ряд учених розуміє його як сукупність знань про світ, систематизовану відповідно до відносин, характерних для реального світу. Інколи замість терміну “картина світу” з тим же значенням вживається термін “модель світу”. Концептуальна картина світу пов’язана з усім континуумом знань про світ, а мовна картина світу є засобом експлікації цих знань. [8, 37].

Г.А. Брутян під концептуальною моделлю світу розуміє “не тільки знання, що виступають як результат розумового відображення дійсності, але й підсумок чуттєвого пізнання”. Під мовною

картиною світу, на думку Г.А. Брутяна, мається на увазі вся інформація про світ, закріплена засобами природної мови [5, 110]. Таким чином, мовна і концептуальна картини світу перебувають у тісному зв'язку. Саме в мовній картині світу виявляється своєрідність членування концептуальної картини світу у різних народів. Зміни в концептуальній картині світу відбиваються в мовній картині світу, що призводить до ускладнення відповідних картин світу. Оскільки процес пізнання є постійним і неспинним, концептуальна картина світу розширюється, і це обов'язково відбивається в мові. Відповідно мовна картина світу також ускладнюється в ході історичного розвитку із надходженням нових знань про світ [4, 24].

Мовну картину світу прийнято відмежовувати від концептуальної або когнітивної моделі світу, яка є підґрунтям мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ. Концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини, однак вона універсальніша і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ, у той час як мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу [8, 37].

Концептуальна картина або модель світу є однаковою, незмінною для всіх культур і народів. Мова, виступаючи частиною свідомості-реальності, не може не впливати на когнітивну, тобто на концептуальну картину світу. Цілком зрозуміло, що цей вплив буде не таким помітним, а відтак, і відмінності в концептуальних картинах світу будуть не такими різючими. Проте вивчення мов, їх взаємовідношень з культурою, національною свідомістю тільки і можливе на основі аналізу таких якнайтонших відмінних рис між різними концептуальними та мовними картинами світу [4, 26].

Проаналізувавши таку проблему як мовна картина світу, ми можемо сказати, що мовна картина світу – це система понять, характерна для кожної мови, за допомогою якої носії мови сприймають (класифікують, інтерпретують) світ. Мовна картина світу відіграє істотну роль у формуванні ставлення індивіда до світу, до суспільних подій та явищ, до соціальних суб'єктів, у виділенні індивідом «соціальних типажів» та у формуванні ставлення до них. Вивчення мовної картини світу – це шлях до кращого пізнання власне специфіки будь-якої мови, розуміння системи уявлень окремого народу, його самобутності та ментальності. На всіх етапах історичного розвитку як мови, так і самого народу мовна картина світу набуває нових видозмін, дослідження яких допоможе чіткіше та глибше поглянути на причини та особливості еволюції окремого соціуму. Вивченням мовної картини світу окремого народу, а також проведенням порівняльних досліджень кількох мов, займаються нині такі науки як етнолінгвістика, соціолінгвістика, психолінгвістика та інші. Світ - це й сама людина, коли йдеться про внутрішні її світовідчуття, переживання, розумову діяльність, невіддільну від мови як способу організації інформації про сам світ, а ширше - всесвіт. Тому феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї її мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаєва М.К. Фразеологическая семантика как часть языковой картины мира//Национально-культурный компонент в тексте и языке. Материалы II Международной конференции 7-9 апреля 1999 г. Часть 2 – Мн.: БГУ, 1999. – С. 3–4.
2. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира / Семиотика и информатика. Сб. науч. ст. – М.: Наука, 1986. – Вып. 28. – С. 5 – 34.
3. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 7. / Відп. ред. Н.М.Корбозерова. – К.: КНЛУ, 2001. – С. 26 – 30.
4. Бондаренко О.С. Концепти “чоловік” і “жінка” в українській та англійській мовних картинах світу: Дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Кіровоградський держ. педагогічний ун- т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2005. – 195 с.
5. Брутян Р.А. Язык и картина мира // НДВШ. Филос. науки. – 1973. – №1. – С. 108 – 115.
6. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода // Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX веков. – М., 1956. – С. 68–86.
7. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М., 1985. –372 с.
8. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу // Мовознавство. – 2004. № 5–6. – С. 36 – 41 .
9. Маслова В. Языковая картина мира и культура // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы международной конференции 7–9 октября 1997г. – Часть I. – Минск: МГЛУ. 1997. – С. 59–64.
10. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М., 1988. – С. 6 – 18.
11. Потебня А.А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993. – 189 с.
12. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 242 с.

13. Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира. – М.: 1990. – 240 с.

14. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata//Językowy obraz świata. Praca zbiorowa pod red. J.Bartmińskiego. – Lublin, 1990. – S.41–51.

The article under consideration deals with the problem of the investigation of the linguistic picture of the world upon the formation of the person's attitude to the surrounding reality. The structure of the linguistic picture of the world is analyzed.

Key words: linguistic picture of the world, conceptual picture of the world, language, the model of the world.

Ю.В. Теглівець

СЕМА 'ВОДА' У СТРУКТУРІ СКЛАДЕНИХ НАЗВ

Стаття присвячена вивченню лексико-семантичних особливостей складених назв із семою 'вода' в сучасній українській науково-технічній термінології. Для дослідження лексем, що є структурними компонентами складених назв, використано польовий підхід.

Ключові слова: складена назва, лексико-семантичне поле, лексема, сема 'вода', інтегральна сема, диференційна сема.

На сучасному етапі лінгвісти дедалі більше звертають увагу на те, як світ відображається у свідомості людини і яким чином сприяє цьому лексична система мови.

Слово як одиниця лексико-семантичної системи відображає дійсність у тих елементах, які зіставляються з ознаками позначуваних словом предметів, явищ, процесів, властивостей тощо. Семантичний бік слова є складним явищем, оскільки система мови виявляється у таких аспектах значень, якими вони відрізняються одне від одного. Розуміння мови як системно-структурного утворення спонукало мовознавців до думки про *компонентну структуру* лексичного значення слова. Сутність і призначення *компонентного аналізу*, на думку Б. Плотнікова, зводиться до того, що "в сукупності аналізованих мовних одиниць виділяються ознаки, за допомогою яких одні одиниці різняться між собою, інші, навпаки, об'єднуються" [5, 106]. Високий ступінь абстрактності семантичного компонента сприяє тому, що він може входити у значення різних слів. Тому використання *компонентного аналізу* є актуальним як для аналізу семантичної структури слова, так і для вивчення схожості та близькості між словами і встановлення семантичного зв'язку між ними у структурі складених назв науково-технічної термінології. Це зумовлено тим, що особливим функціональним різновидом літературної мови є наукова мова, основу якої становлять терміни – слова (чи словосполучення), що позначають наукові поняття.

Лексико-семантичні процеси складених назв із семою 'вода' передбачають розвиток семантичної структури тієї лексичної одиниці, яка вже існує в сучасній українській літературній мові, у напрямку спеціалізації цієї одиниці в науково-технічній термінології. Така лексична одиниця набуває нових сем, які розширюють та уточнюють значення того чи іншого компонента у структурі складеної назви, що відповідно впливає на значення терміна в цілому. Слова із семою 'вода' є високочастотними і формують основний лексичний фонд сучасної української мови. Поєднання формального та семантичного аналізу дозволяє визначити, наскільки вагомою є окрема сема у значенні не лише окремих лексем, а й складених назв.

Мета статті: проаналізувати структурно-семантичні особливості складених назв із семою 'вода'.

Структурні компоненти складених назв із семою 'вода' (*вода, озеро, море, ріка, лиман, водний, річковий, акваторія, гідровузол* тощо) мають предметно-логічний аспект та утворюють лексико-семантичне поле із семою 'вода'. Метод поля, незважаючи на неоднозначне трактування та оцінку науковців, набув розповсюдження і найширше застосовується для дослідження лексичних одиниць. Г. Пірус зазначає [4, 324], що побудова поля зводиться до вибору семантичної зони, центром якої буде лексичний ідентифікатор, що поєднує в своїй структурі як семантичні, так і функціональні ознаки, спільні для всього поля.

Лексико-семантичні поля здатні семантично розпадатися на *лексико-семантичні групи*, об'єднані спільною диференційною семою, а ті, у свою чергу, на *лексико-семантичні підгрупи*, для яких сема, що була диференційною для лексико-семантичної групи, стає інтегральною. Відповідно у значенні кожної лексеми, що представляє лексико-семантичну групу чи підгрупу, можна виявити власні диференційні семи. Основною ознакою, за якою відбувається відбір слів у лексико-семантичній групі, є *інтегральна сема*. До неї висуваються такі вимоги [3, 72]: однорідність значення лексем, які відбираються у лексико-семантичне поле; чітка орієнтація